

Харченко В.М.,

*кандидат філософських наук, пошукач кафедри соціальної філософії,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова*

ІДЕЯ ЄВРОПИ ТА ІНТЕРКУЛЬТУРНИЙ ДИСКУРС ПРАВА У РЕФЛЕКСІЯХ СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Анотація. Стаття присвячена соціально-філософському аналізу взаємозв'язку ідеї Європи та сучасного інтеркультурного дискурсу права. Звернення до ідеї Європи як до методологічного ресурсу розбудови правової культури у нових соціально-політичних реаліях обумовлено наявністю в ній трансісторичних смислів, здатних виконувати загальну орієнтацію в інтеграційних процесах на європейському континенті. Ці смисли утворюють ідейні блоки, в основу з яких покладено верховенство права, права людини, домагання на визнання, демократія і субсидіарність. Євроінтеграція розглядається як процес активного творення європейського громадянського суспільства на основі інтеркультурного права

Ключові слова: ідея Європи, інтеркультурний дискурс права, євроінтеграція, права людини, домагання на визнання, верховенство права, субсидіарність, громадянське суспільство, свобода.

Прискорення євроінтеграційних та глобалізаційних процесів загострює проблему філософського обґрунтування принципів співіснування різних культур, суспільств з різним історичним минулим та досвідом правової культури. Реалії нової Європи та основні смисли її ідеї надають імпульси для осмислення правових регулятивних засад надскладних соціальних макросистем, що виходять за межі національно організованих соціумів. Усе це актуалізує дослідження інтеркультурного дискурсу права у площині соціально-філософської рефлексії.

Окремі аспекти окресленого проблемного поля розглядаються в працях зарубіжних та вітчизняних авторів. Тут передусім треба назвати праці Ю. Габермаса, О. Гьофе, У. Бека, В. Андрущенка, В. Беха, М. Михальченка, М. Поповича, С. Пролеєва, З. Самчука, Л. Ситніченко та ін. Але у цих працях за межами теоретичної рефлексії залишається вплив ідеї Європи на інтеркультурний дискурс права, який і свою чергу впливає на правове забезпечення реалізації європейського гасла «єдність у різноманітності».

Метою цієї статті є розгляд впливу евристичного потенціалу ідеї Європи на сучасний інтеркультурний дискурс права. Звернення до цієї ідеї як до методологічного і світоглядного ресурсу

розбудови правової культури у нових соціально-політичних реаліях обумовлено наявністю в ній трансісторичних смислів, здатних виконувати загальну орієнтацію в інтеграційних процесах на європейському континенті. Ці смисли утворюють ідейні блоки, до яких як до фундаментальних засад сучасного європейського буття дослідники відносять давньогрецьку філософську традицію з акцентуванням ідеї свободи, римське право і християнську етику [9, 5]. Вони виступають потенційною консенсусною основою сучасного інтеркультурного правового дискурсу, центральне місце у якому займає взаємоузгодження правових норм співіснування у добу глобалізації.

Антична філософська традиція, яка багато в чому визначила зміст ідеї Європи, має потужний суспільно-перетворюючий потенціал, частковою реалізацією якого стала об'єднана Європа, що пройшла шлях від європейської спільноти до Європейської унії. Усе це мало соціокультурні передумови і наслідки, у яких відображується становлення сучасної правової культури та європейського громадянського суспільства. Тісне переплетіння в античному світі влади і виховання, домінування в ньому політичних смислів з позитивним і негативним забарвленням було обумовлено соціокультурними контекстами того часу. П. Слотердаjk, описуючи культурно-антропологічні передумови розгортання інтеркультурної політико-правової комунікації, звертає увагу на такий момент: «той, хто бажав стати дорослим в Афінах у 5-4 ст. до н.е., той мусив або брати в свої руки владу, за своїм обсягом безпрецедентну в історії, або принаймні сприймати проблеми влади як свої власні. Доцентами у справі дорослішання в умовах міста та держави були філософські вихователі, які допомагали при ризикованому народженні більш міцної людини, придатної для життя у більш великих світах. Щоб у цих доленосних пологах не народжувались монстри, необхідно віртуозно урівноважувати нову повноту влади з новою розважливістю» [10, 20]. Цю розважливість можна вважати історичним прообразом сучасної правової раціональності, необхідної для співіснування різних культур та національно організованих соціумів у добу глобалізації.

Інтеркультурний дискурс права, як буде показано нижче, сприяє взаємоузгодженню правових норм суб'єктів, що конституують спільний економічний, політичний і культурний простір, через герменевтичне прояснення можливостей розбудови міжнародного права та його адаптації до конкретних соціокультурних контекстів, не втрачаючи при цьому з поля зору практичні проблеми правового урегулювання культурного і соціально-політичного співіснування. Європейська правова культура, до якої належить також й американська, у цьому дискурсі, як зауважується в сучасних соціально-філософських дослідженнях, є, разом з іншими учасниками цього дискурсу, рівними учасниками інтеркультурної комунікації, метою якої є досягнення консенсусу щодо тієї чи іншої правової моделі на підставі переконливої аргументації [1, 42-43].

Це не означає, що така комунікація позбавлена певних нормативних орієнтирів та настанов. Розглянемо їх більш детально. На формальному рівні таким орієнтиром є об'єктивність права, тобто рівність усіх людей перед законом. Європейська соціально-філософська традиція зробила значний внесок до обґрунтування теорії суспільного договору як основи такого ставлення до закону (Гоббс, Руссо, Кант). Але мінімальна умова існування права і правової культури у сучасних надскладних соціальних системах, наприклад у реаліях гіпотетичного світового суспільства або у фактичності ЄС, — це легітимність і об'єктивність права. Ідея Європи містить у собі досвід забезпечення такої вимоги. Спираючись на засадничі смисли цієї ідеї, О. Гьофе, пропонує методологічну програму фундаментальної герменевтики, де «предметом герменевтичного аналізу стають не тексти, а інституції», а також люди як суб'єкти інтеркультурного права [5, 8].

У цій методологічній програмі принципового значення набуває розрізнення між інтракультурними та інтеркультурними єдностями, базис порівняння яких було закладено ще в античній філософії політики (Платон, Аристотель) із урахуванням розглянутої вище антропологічної передумови, що мала вагомі культурні і політичні наслідки. Інтракультурна комунікація щодо правових інституцій та норм в античності торкалась внутрішньої регламентації життєдіяльності полісів. Але обґрунтування космополітичного порядку, тобто суспільної єдності і порядку на більш високому і структурно ускладненому рівні цілісності, потребує вже виходу за межі замкнутих на собі політичних одиниць, тобто переходу від інтракультурної до інтеркультурної комунікації. Тут заслуговує на увагу аргументація О. Гьофе. Зокрема, він зауважує: «політичне мислення

Платона і Аристотеля, яке у певному сенсі було узагальненням досвіду Афін і ґрунтувалось на перебільшенні потенціалу автаркії окремих полісів, мало через це інтракультурне спрямування. На відміну від цього, віхою та моделлю інтеркультурного права є ... більш-менш автономні громади, пов'язані з головною державою через народно-правові договори, як це було у Римській імперії» [5, 8; 2, 209]. Цей момент, окрім його юридичного і політичного значення, можна вважати суспільно-еволюційним досягненням, адже практики міжнародних договорів протягом наступних етапів всесвітньої історії демонструють тенденцію до розширення і поглиблення. Саме через це римське право є трансемпоральною складовою сучасної ідеї Європи та активно впливає на її фактичність і контрфактичність.

У контексті реалій постсекулярного суспільства заслуговує на увагу такий механізм стабілізації інтеркультурного права, як сакралізація його фундаментальних засад, яка забезпечує недоторканість його культурно-антропологічно визначеного ядра. Хоча деякі дослідники вважають сакралізацію правових норм архаїчним рудиментом або непотрібним ускладненням, однак варто зазначити, що принцип недоторканого ядра у міжнародному праві є запорукою життєздатності сучасних союзів народів, прикладом яких є ЄС. У зв'язку з цим не зайве згадати, що наприкінці ХХ ст. у західній соціальній і політичній філософії предметом дискусій було майбутнє розширеної Європи саме у політико-правовій площині. Передусім на передній план таких дискусій було висунуто питання про обов'язкову і факультативну програму євроінтеграційних вимог, що мали конститутивне значення для переходу від європейської спільноти, замкнутій на собі до ЄС як відкритою системи.

Здійснюючи узагальнення цього досвіду та обґрунтовуючи перспективу його розширення, О. Гьофе пропонує дві програми конституювання європейської реальності. Це програма так званої Європи як забор'язання (*Pflichteurope*) та Європи за вибором (*Wahleurope*). Обов'язкова програма Європи, або Європа як забор'язання — це безумовне дотримання усіма без винятку європейськими країнами принципу цілісності і недоторканості території, гарантування захисту життя людини від військової та екологічної загрози. Європа ж за вибором передбачає більш широкий діапазон пропозицій у програмі євроінтеграції із урахуванням національних соціокультурних контекстів [Див.4, 15; 5, 284-287].

Ці дві програми є комплементарними. На думку О. Гьофе, вони відображують діалектичний взаємозв'язок між культурою свободи та деонтологічною етикою у політико-правовій площині

і дозволяють обґрунтувати інтеркультурне право як таке, що, з одного боку, визнається усіма політико-правовими одиницями, а з іншого — гарантує реалізацію домагання на визнання кожної людини, незалежно від її культурної, релігійної або расової приналежності. При цьому зникає небезпека як етноцентризму, так і політико-правового закріплених репресивних практик домінування однієї культури.

У цьому сенсі Гьофе говорить про необхідність екстраполяції «визнаних правових принципів» на сучасні реалії, що виникають під впливом багатовимірних глобалізаційних процесів. Він виділяє чотири групи правових принципів або засадничих позицій, здатних бути фундаментом інтеркультурного права та орієнтирами інтеркультурного правового дискурсу. Розглянемо їх детальніше.

Насамперед Гьофе звертає увагу на важливість «принципу права» як одного з провідних смислів ідеї Європи. Він слушно наголошує: «конфлікти між людьми — будь то індивіди, групи чи організації — не повинні розв'язуватись на основі приватної думки або через застосування приватизованого насилля, це треба робити, керуючись спільними загально визнаними правилами. Ми називаємо це принципом права» [5, 10]. Порушення принципу права, його десакралізація призводить на рівні індивідів до правового та аксіологічного нігілізму, який в свою чергу стає легітимациєю беззаконня, свавілля і безладу. Усе це спричинює руйнацію надскладних соціальних систем через порушення міжнародних угод та домовленостей. Принцип права виступає гарантом дотримання стану стійкої рівноваги між структурними одиницями таких систем, кожна з яких, якщо не буде дотримуватись принципу верховенства права, потенційно здатна розхитувати таку рівновагу, спричинювати хаос та аномію.

Друга позиція, важливість якої підкреслює Гьофе, торкається змісту тих правил, що уможливають конститутивну здатність принципу права. Наведемо його міркування з цього приводу: «правила ... не можуть бути довільними. Принаймні їхнє ядро має задовольняти інтереси тих, кого вони торкаються, отже, вони мають захищати елементарні правові здобутки, наприклад, тіло і життя, а також релігійні, мовні та культурні особливості. Цей принцип прав людини забезпечує співіснування культур у їхній багатоманітності вже із середини суспільного устрою» [5, 10]. Ця позиція є принциповою умовою співіснування різних культур і націй у спільному просторі.

Але встановлення таких правил ще не означає, що вони будуть автоматично діяти. Як правила демократичного співіснування вони потребують не тільки проголошення, а й визнання. Це є третьою

фундаментальною позицією в обґрунтуванні інтеркультурного права. «Ані право як таке, ані правила, — пише Гьофе, — нездатні стверджуватись і просуватись самі по собі, недостатньо їх встановити, треба ще попиклуватись про їхнє визнання. Щоб уникнути небезпеки повернення свавілля та насилля, і подолати загрозу приватизації юстиції, необхідно додати до них незацікавленого Третього, а саме публічну владу» [5, 11]. Тут йдеться про громадськість, про відповідальну мас-медійну культуру, яка не обмежується територіальними рамками національної держави.

Четвертою принциповою позицією є принцип демократії, який «авторизує діяльність правових суб'єктів» [5, 11].

Європа як забор'язання у концепції інтеркультурного права О. Гьофе є втіленням мінімальної державності, яка може розширюватись, наприклад, до рівня соціальної держави і навіть до рівня держави благоденства (*Wohlfahrtstaatlichkeit*). Європа ж за вибором реалізується через демократію у її різних формах та через принцип субсидіарності. Цей момент відомий німецький соціолог і філософ О.Негт вважає принциповим для розвитку демократії, адже для того, щоб демократія перетворилась на життєву форму (*Demokratieals Lebensform*), на його думку, треба спочатку сформувати сучасну політичну людину, навчити її демократії. На його думку, цінності та інституції демократії, так само, як і громадянське суспільство, кожна генерація створює і засвоює заново [8, 4]. Отже, демократію неможливо просто успадкувати або монополізувати. Вже антична протодемократія, як зазначалось вище, однією із своїх передумов мала демократичне політичне виховання. Значну роль відігравала в ньому філософія як школа критичного мислення і свободи.

Інтеркультурне право спирається також на принцип субсидіарності, який є внеском середньовічної філософії до розбудови ідеї Європи. Історично цей принцип походить з християнської соціальної етики, яка, в свою чергу, ґрунтується на концепції градуальної кооперації Аристотеля. Індивід тут розглядається як основоположний елемент: держава і наддержавні організації є легітимними лише за умов їхньої субсидіарності. Принцип субсидіарності є критерієм легітимациї наднаціональної політики [2, 116-117]. Цей критерій вказує межі легітимного втручання держави у життя громад і соціальних груп. За цим принципом, дії держави легітимні тільки у тому обсягу, в якому стають неефективними більш низькі рівні соціальних одиниць. Отже, якщо державні компетенції вже більш не служать виключно індивідам, то їхні компетенції втрачають свою легітимність. Через це, як зазначає Гьофе,

«поняття субсидіарності і федералізму об'єктивно пов'язані між собою» [2, 128]

Цей принцип дає змогу сприяти ствердженню справедливості у вигляді правової моралі. Кожне порушення прав людини або статей Конституції ЄС, перевищення власних компетенцій, тощо, вважається несправедливістю, що може привести до важких наслідків і навіть до колективного самознищення, загроза якого посилюється за умов глобалізації.

Єврокомісія не випадково назвала принцип субсидіарності «динамічним поняттям». На думку архітекторів євроінтеграції, «субсидіарність не паралізує акції євроспільноти, вона радше сприяє їм, коли того вимагають обставини, або ж — обмежує і припиняє, коли їх продовження вже виявляється недоцільним і невиправданим на спільному рівні» [5, 271].

Концепція Гюфе є спробою перенести швейцарський досвід правової організації співіснування різних культур на Європу у цілому. Але швейцарська модель Європи може вважатись радше історичним прообразом нової Європи, ніж її перспективою. Намагаючись уникнути цієї обмеженості, У. Бек в інтеркультурному дискурсі права акцентує правове обґрунтування космополітичного статусу Європи. Наведемо його міркування: «доки Європа буде розглядатись в національній оптиці як «незавершена нація» або «незавершена союзна держава», тоді вона переслідувати мету — стати нацією або державою. Але саме така Європа стала національним само непорозумінням. Хибна позиція щодо історично нової фази європеїзації обумовлює великого оскудіння Європи. Також відсутність гранднаративу європеїзації є суттєвою причиною того, що інституції ЄС, замість того, щоб служити своїм громадянам, стають для них недосяжними. Недійсними і навіть загрозливими» [3, 63].

Серед національних смислів, які є спільними як для демократичного, так і для національного виховання особливого значення набувають ті, що входять до складу ідеї Батьківщини, що є латентною складовою ідеї Європи та екзистенціально-антропологічним фундаментом європейської ідентичності. Як правило, поняттям Батьківщина дослідники оперують на рівні природної настанови, розрізняючи поняття малої і великої Батьківщини. Але ідея Батьківщини включає в себе набагато більше смислів. Вона може бути «утопією», «долею», «місцем відчуження», «місцем притулку». Не завжди її екзистенціальний хронотоп збігається з біографічними і географічними координатами [7, 137-140].

Тут варто зазначити, що проясненню цього моменту могла б сприяти Європейська Конституція саме як екзистенціально-антропологічний

проект та дискурсивна версія інтеркультурного права. Через систематизацію цілей, цінностей, визначення суспільних основ ЄС вона дає змогу поглибити розуміння внутрішнього взаємозв'язку європейської та національної ідентичностей. Разом з цим ЄС є геополітичною реалією, тому інтегровану Європу слід розглядати як географічну єдність і як об'єднання на основі спільних цінностей і цілей, тобто у площині інтеркультурного права. На відміну від національних держав інтегрована Європа позбавлена такої опори як національна ідентичність, укорінена у громадянах. Наднаціональна ідентичність тільки починає формуватися в рамках ЄС і є проявом постнаціональної політики.

Це дає підстави для висновку, що конституювання Європи як простору європейського громадянського суспільства тільки починається. Це є процесом активної розбудови Європи (doing Europe) як нової соціокультурної реальності на основі інтеркультурних політико-правових принципів [Див.: 3, 91].

Підсумовуючи результати аналізу взаємозв'язку ідеї Європи та інтеркультурного дискурсу права, треба зазначити, що гуманістичні смисли ідеї Європи розкриваються найбільш повно у політико-правовій площині, але за умов здійснення методологічних процедур антропологічної редукції та антропологічної інтерпретації результатів і перспектив євроінтеграції.

Література:

1. Апелъ К.-О. Киевские лекции / К.-О. Апелъ; [Пер. с нем. М. Култаевой]. — К. : Стило. 2001. — 51 с.
2. Гюфе О. Демократія в епоху глобалізації / О. Гюфе; [Перекл. з нім. Л. Ситніченко]. — Київ: ППС-2002, 2007. — 435 с.
3. Beck U. Was zur Wahlsteht / U. Beck / FrankfurtamMain: Suhrkamp, 2005. — 127 s.
4. Europa - Pflicht oder Wahl? Kolloquium über einen künftigen Gesellschaftsvertrag // Neue Zürcher Zeitung, 15.03.95. — S. 14.
5. Höffe O. Koexistenzder Kulturenim Zeitalterder Globalisierung // Information Philosophie / O. Höffe. — Berlin 2009. — № 5. — S. 7 — 19.
6. Höffe O. Subsidiaritätals Gesellschafts und Staatsprinzip / O. Höffe //Swiss Political Science Review. Specialissue V.3. —1997. — S. 259-290.
7. Kriwak A. Dieunmögliche Heimat / Andreas Kriwak // Utopie Heimat. — Berlin: Parodos Verlag, 2010. — 248 s. — S.137-147.
8. Negt O. Der politische Mensch. Demokratie als Lebensform / O. Negt. — Göttingen: Ruprecht, 2010. — 515 s.
9. Rinsche G. Menschenwürdiges Leben im Europa des 21. Jahrhunderts/ G. Rinche // Rinsche G., Friedrich J. Hrsg. Weichenstellung für das 21 Jahrhundert. Erfordernisse und perspektiven der europäischen Integration. Kölnß, Wien: Böhlau. 1998.
10. Sloterdijk P. Philosophische Temperamente. Von Platon bis Foucault. . — München: Pantheon, 2011. —144s.

Харченко В.М. Идея Европы и интеркультурный дискурс права в рефлексиях современной социальной философии. — Статья.

Аннотация. Статья посвящена социально-философскому анализу взаимосвязи идеи Европы и современного интеркультурного дискурса права. Использование идеи Европы как методологического ресурса развития правовой культуры в новых социокультурных реалиях обусловлено наличием в ней трансисторических смыслов, способных задавать общую ориентацию в интеграционных процессах на европейском континенте. Эти смыслы образуют идейные блоки, в основу которых положено верховенство права, права человека, притязания на признание, демократия и субсидиарность. Евроинтеграция рассматривается как процесс активного созидания европейского гражданского общества на основе интеркультурного права.

Ключевые слова: идея Европы, интеркультурный дискурс права, евроинтеграция, права человека, притязания на признание, верховенство права, субсидиарность, гражданское общество, свобода.

Charchenko V.M. The European idea and the Intercultural Discourses of the Law under Reflection of Social Philosophy. — Article.

Summary. The article proposes the social philosophy analyze of coherence between the European idea and the contemporary intercultural discourses of the Law. The choice of the European ideas the methodological resource for the development of the law culture in the new social and political realities was caused of its senses of trans historical dimension making possible to show the general orientation to integration processes on the European continent. These senses form blocks of ideas, represented of the priority of the Law, human rights, claim of recognition, subsidiarity. The European integration is regarded as a process of the active creation of the European civic society founded on the intercultural Law.

Key words: European idea, intercultural discourses of the law, European integration, human rights, claim of recognition, subsidiarity, civic society, freedom.